YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR JAMOAT BIRLASHMALARI TAJRIBASI VA UNDAN O‘ZBEKISTONDA FOYDALANISH

Jumanazarov Feruzbek Azamat o‘g‘li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
“Tarix va huquq” fakulteti, Huquq kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-0435-172X
yuristjumanazarov@gmail.com
Tel.: +998 (91) 003-37-23

Annotatsiya: *Mazkur maqolada zamonaviy huquqiy va demokratik davlat qurilishi sharoitida yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishda jamoat birlashmalarining institutsional roli va salohiyati qiyosiy-huquqiy jihatdan tadqiq etilgan. Maqolada AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya kabi rivojlangan xorijiy mamlakatlar jamoat birlashmalarining yoshlar huquqiy savodxonligini oshirish va ularda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish borasidagi ilg‘or tajribalari hamda samarali modellari (Street Law, Pro Bono, Politische Bildung, Citizens Advice) tahlil qilingan. O‘zbekistondagi amaldagi holat va tizimli muammolar xolis baholanib, xalqaro tajribaning samarali elementlarini milliy-huquqiy tizimga hamda mahalla institutiga moslashtirish bo‘yicha institutsional, metodologik va raqamli-media yo‘nalishlarida konseptual taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *yoshlar, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, jamoat birlashmalari, fuqarolik jamiyati, xalqaro tajriba, ijtimoiy sheriklik, Street Law, Pro Bono, mahalla, raqamli huquqiy savodxonlik.*

Аннотация: *В данной статье с позиций сравнительно-правового анализа исследуются институциональная роль и потенциал общественных объединений в повышении правовой культуры молодежи в условиях формирования современного правового и демократического государства. В работе проанализирован передовой опыт и эффективные модели (Street Law, Pro Bono, Politische Bildung, Citizens Advice) общественных объединений развитых зарубежных стран (США, Германия, Великобритания и Япония) по повышению правовой грамотности молодежи и формированию активной гражданской позиции. Дана объективная оценка текущему состоянию и системным проблемам в Узбекистане, а также выдвинуты концептуальные предложения по адаптации эффективных элементов международного*

опыта к национальной правовой системе и институту махалли в институциональном, методологическом и цифровом направлениях.

Ключевые слова: *молодежь, правовая культура, правосознание, общественные объединения, гражданское общество, международный опыт, социальное партнерство, Street Law, Pro Bono, махалля, цифровая правовая грамотность.*

Abstract: *This article presents a comparative legal analysis of the institutional role and potential of public associations in enhancing the legal culture of youth within the context of building a modern democratic state governed by the rule of law. The study examines the advanced practices and effective models (Street Law, Pro Bono, Politische Bildung, Citizens Advice) of public associations in developed nations, including the United States, Germany, the United Kingdom, and Japan, regarding youth legal literacy and civic engagement. Assessing the current situation and systemic challenges in Uzbekistan, the author proposes conceptual recommendations across institutional, methodological, and digital-media dimensions to adapt effective international mechanisms into the national legal framework and the unique institution of the mahalla.*

Keywords: *youth, legal culture, legal awareness, public associations, civil society, international practice, social partnership, Street Law, Pro Bono, mahalla, digital legal literacy.*

KIRISH

Zamonaviy huquqiy va demokratik davlat qurilishi sharoitida yoshlarning huquqiy madaniyati hamda huquqiy shuurini yuksaltirish har bir jamiyatning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorligi bevosita kelajak bunyodkorlari bo‘lmish yosh avlodning huquqiy bilim darajasiga, ularning qonunlarga bo‘lgan hurmatiga va huquqiy mas’uliyatiga bog‘liqdir. Yuqori huquqiy madaniyatga ega bo‘lgan yoshlar nafaqat o‘z shaxsiy huquq va erkinliklarini samarali himoya qila oladi, balki jamiyatda qonuniylik, huquq-tartibot va fuqarolik mas’uliyatining mustahkamlanishiga bevosita hissa qo‘shadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiyalar davrida yoshlar huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonini faqatgina davlat idoralarining ma’rifiy va ta’limiy faoliyati bilan cheklab bo‘lmaydi. An’anaviy “davlat – fuqaro” modeli zamonaviy jamiyat talablariga to‘liq javob bera olmayapti. Shu sababli huquqiy madaniyatni yuksaltirishda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, jamoat birlashmalarining institutsional salohiyatidan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda yoshlar siyosati hamda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishga oid konseptual islohotlar amalga oshirildi. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlari himoya qilinishini ta’minlashi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantirishi alohida muhrlab qo‘yildi. Biroq ushbu konstitutsiyaviy normalarni amaliyotga tatbiq etishda jamoat birlashmalarining ishtiroki va ularning davlat organlari bilan ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Ushbu ilmiy tezisning asosiy maqsadi — rivojlangan xorijiy mamlakatlar (AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya) jamoat birlashmalarining yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirish borasidagi tajribasini qiyosiy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilish hamda ushbu tajribaning samarali elementlarini O‘zbekistonning milliy-huquqiy va ijtimoiy sharoitlariga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

I. YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINING NAZARIY-HUQUQIY TABIATI VA UNING ELEMENTLARI

Huquqiy madaniyat nazariyasi huquqshunoslik fanining fundamental yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u jamiyatning va shaxsning huquqiy rivojlanish darajasini aks ettiradi. Akademik A. Saidov va U. Tadjixanov ta’kidlaganidek, huquqiy madaniyat — bu faqatgina huquqiy bilimlar majmui emas, balki huquqiy shuur, qonunlarga hurmat, huquqiy qadriyatlar va real huquqiy xulq-atvorning sintezidan iborat munosabatlar tizimidir.

Yoshlar huquqiy madaniyati o‘zining ijtimoiy-demografik va psixologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu tushunchani tahlil qilishda quyidagi uchta asosiy tarkibiy elementni ajratib ko‘rsatish lozim:

1. Gnoseologik (bilim) elementi: Yoshlarning amaldagi qonunchilik, inson huquqlari, konstitutsiyaviy tamoyillar hamda huquqiy tartib-taomillar haqidagi nazariy bilimlari va axborot savodxonligi.

2. Aksiologik (qadriyat) elementi: Huquq va qonunlarga bo‘lgan ichki ishonch, adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida anglash, huquqiy nigilizmga (huquqni inkor etishga) nisbatan murosa qilmaslik pozitsiyasi.

3. Prakseologik (xulq-atvor) elementi: Olingan huquqiy bilimlarni kundalik hayotda, mehnat va ta’lim jarayonida, nizolarni hal etishda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasi, ya’ni faol va mas’uliyatli huquqiy xulq-atvor.

Yoshlik davri — shaxsning ijtimoiy-huquqiy dunyoqarashi va fuqarolik pozitsiyasi yakuniy shakllanadigan hal qiluvchi bosqichdir. Aynan shu davrda

yoshlar to‘g‘ri huquqiy yo‘nalish olmasalar, ularda huquqiy nigilizm, huquqiy passivlik yoki huquqbuzarlikka moyillik kabi illatlar ildiz otishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, yoshlar huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayoni ko‘p subyektli xarakterga ega. Ushbu jarayonda davlat organlari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati institutlari — nodavlat notijorat tashkilotlari, yoshlar harakatlari, kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari hamda O‘zbekiston amaliyoti uchun xos bo‘lgan mahalla instituti alohida o‘rin tutadi. Jamoat birlashmalari o‘zlarining moslashuvchanligi, yoshlar muammolariga yaqinligi va noan’anaviy ish uslublariga egaligi bilan huquqiy tarbiyani jonli va ta’sirchan shakllantirish imkonini beradi.

II. RIVOJLANGAN XORIJIY MAMLAKATLAR JAMOAT BIRLASHMALARINING TAJRIBASI

Rivojlangan demokratik davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va ularning fuqarolik mas’uliyatini oshirishda jamoat birlashmalari yetakchi o‘rin tutadi. Har bir huquqiy tizim va madaniyat o‘ziga xos ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarga ega.

1. AQSh Tajribasi: Pro Bono va Huquqiy Klinikalar Modeli

AQShda yoshlar huquqiy madaniyatini oshirish asosan nodavlat tashkilotlar, advokatlar assotsiatsiyalari va universitetlar qoshidagi huquqiy klinikalar orqali amalga oshiriladi.

Street Law Inc. nodavlat tashkiloti modeli: Ushbu tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan interaktiv huquqiy ta’lim dasturlari maktablar va kollejlarda keng qo‘llaniladi. Dastur doirasida yoshlarga qonunlar quruq nazariya sifatida emas, balki real hayotiy keyslar (simulyatsiya mashg‘ulotlari, sud jarayonlari modellashtirilishi — Moot Court) orqali o‘rgatiladi.

American Bar Association (ABA): AQSh advokatlar assotsiatsiyasi va yoshlar tashkilotlari hamkorlikda yoshlar uchun maishiy huquq, mehnat huquqi va raqamli xavfsizlik bo‘yicha bepul yuridik maslahat va seminar-treninglar tashkil etadi.

2. Germaniya Tajribasi: Siyosiy jamg‘armalar va Yoshlar Ittifoqlari

Germaniyada yoshlar huquqiy madaniyati va fuqarolik ta’limi (Politische Bildung) davlat va nodavlat institutlarining mustahkam hamkorligiga asoslangan.

Siyosiy jamg‘armalar faoliyati: Konrad Adenauer, Friedrich Ebert va Heinrich Böll kabi yirik jamg‘armalar va jamoat tashkilotlari yoshlar o‘rtasida demokratiya, inson huquqlari va konstitutsiyaviy tuzum asoslarini targ‘ib qiluvchi loyihalarni moliyalashtiradi va amalga oshiradi.

Federal yoshlar kengashi (Deutscher Bundesjugendring — DBJR): Germaniyadagi turli jamoat birlashmalarini birlashtiruvchi ushbu mustaqil soyabon

tashkilot yoshlarning huquqiy manfaatlari bo‘yicha davlat organlari bilan muloqot olib boradi va yoshlarning qonunchilik tashabbuslarida ishtirokini ta’minlaydi.

3. Buyuk Britaniya Tajribasi: Fuqarolik Maslahat Byurosi (Citizens Advice) va Xayriya Tashkilotlari

Buyuk Britaniyada nodavlat va xayriya tashkilotlari yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish va ularga amaliy huquqiy yordam ko‘rsatishda yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda.

– Citizens Advice (Fuqarolik maslahat byurosi): Ushbu jamoat tashkiloti butun mamlakat bo‘ylab ko‘ngillilar (volontyorlar) ko‘magida yoshlarga, xususan, talabalar va ishsiz yoshlarga uy-joy, mehnat va iste’molchilik huquqlari bo‘yicha bepul bevosita hamda onlayn huquqiy yordam ko‘rsatadi.

– The Citizenship Foundation: Yoshlarga maktab yoshidanoq jamiyat qonunlari, sud tizimi va fuqarolik majburiyatlarini o‘rgatuvchi maxsus ko‘ngillilik loyihalarini tatbiq etadi.

4. Yaponiya Tajribasi: Mahalla va Yoshlar Assotsiatsiyalari Sinergiyasi

Yaponiyada yoshlar huquqiy tarbiyasi milliy an’analar va zamonaviy huquqiy qadriyatlarning muvozanatiga tayanadi.

Kodomo-kai (Bolalar va yoshlar assotsiatsiyalari): Mahalliy jamoat birlashmalari yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, ularda qonunga bo‘lgan ichki intizom va hurmat tuyg‘usini shakllantirishda politsiya va ta’lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik qiladi.

III. O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHNING AMALDAGI HOLATI VA MAVJUD MUAMMOLAR

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda ushbu sohada sezilarli normativ-huquqiy baza yaratildi:

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni;

– O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni va O‘zbekiston Yoshlar ishlari agentligining tashkil etilishi;

– Vazirlar Mahkamasining huquqiy targ‘ibot va ma’rifatni takomillashtirish bo‘yicha tegishli qarorlari.

Bugungi kunda O‘zbekiston Yoshlar ittifoqi, Yoshlar ishlari agentligi, turli nodavlat notijorat tashkilotlari hamda "Mahalla" xayriya jamoat fondi kabi institutlar yoshlar bilan ishlashda ishtirok etmoqda.

Aniq amaliy natijalarga qaramasdan, sohada bir qator tizimli muammolar va hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar saqlanib qolmoqda:

1. Jamoat birlashmalari faoliyatidagi formallik: Ko‘plab jamoat tashkilotlari tomonidan o‘tkazilayotgan huquqiy targ‘ibot tadbirlari ko‘pincha hisobot berish, tadbirlar sonini ko‘paytirishga qaratilgan bo‘lib, ularning yakuniy samaradorligi va yoshlar xulq-atvoriga ta’siri yetarlicha baholanmaydi.

2. Moliyaviy va institutsional qaramlik: Mustaqil nodavlat notijorat tashkilotlarining yoshlar huquqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan uzoq muddatli loyihalarni amalga oshirishi uchun davlat grantlari va ijtimoiy buyurtmalar mexanizmi to‘liq va shaffof ishlamaydi.

3. Interaktiv va raqamli texnologiyalarning yetarli emasligi: Yoshlar ma’lumotlarni asosan ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali iste’mol qilmoqda. Biroq jamoat birlashmalarining huquqiy kontenti ko‘p hollarda murakkab yuridik tilda va an’anaviy ma’ruza shaklida berilmoqda, bu esa yoshlarning qiziqishini uyg‘otmaydi.

4. Mahalla va jamoat tashkilotlari hamkorligidagi uzilishlar: Mahalla darajasida yoshlar bilan ishlashda "yoshlar yetakchisi" va jamoat birlashmalarining huquqiy profilaktika borasidagi harakatlari o‘rtasida yagona muvofiqlashtirilgan strategiyaning yo‘qligi.

IV. RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINI O‘ZBEKISTONDA TATBIQ ETISH BO‘YICHA AMALIY TAKLIFLAR VA TAVSIYALAR

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning muvaffaqiyatli amaliyotini har tomonlama tahlil qilgan holda, ularning eng samarali elementlarini O‘zbekistonning milliy-huquqiy va ijtimoiy sharoitlariga moslashtirish maqsadida quyidagi konseptual takliflar ilgari suriladi:

1. Institutsional sohada:

"Pro Bono" va Huquqiy Klinikalar tarmog‘ini kengaytirish: Oliy ta’lim muassasalari (xususan, yuridik fakultetlar) huzuridagi huquqiy klinikalarning jamoat birlashmalari hamda advokatlar palatasi bilan hamkorligini kuchaytirish. Talaba-yuristlar tomonidan mahallalardagi yoshlarga va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamga bepul huquqiy maslahat berish tizimini yo‘lga qo‘yish (AQSh va Buyuk Britaniya tajribasi).

Jamoat birlashmalariga ijtimoiy buyurtma hajmini oshirish: Davlat organlari tomonidan yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi va huquqiy ta’lim bo‘yicha loyihalarni amalga oshirish uchun NNTlarga beriladigan davlat grantlari va ijtimoiy buyurtmalar hajmini oshirish hamda tanlovlar shaffofligini ta’minlash.

2. Metodologik va ta’lim sohasida:

"Street Law" (Ko‘cha huquqi) interaktiv metodikasini milliy ta’limga joriy etish: An’anaviy nazariy ma’ruzalardan voz kechib, maktab va kollejlarda jamoat birlashmalari ko‘magida simulyatsiya o‘yinlari, sud majlislarini modellashtirish, kiberxavfsizlik va mehnat huquqiga oid amaliy keyslarni tahlil qilish (AQSh va Germaniya tajribasi).

"Mahalla – Jamoat birlashmasi – Yoshlar" institutsional zanjirini yaratish: Mahallalardagi yoshlar yetakchilari va jamoat tashkilotlari hamkorligida huquqiy muammolarga duch kelgan yoshlarni barvaqt aniqlash hamda ularga huquqiy va reabilitatsiya yordamini ko‘rsatuvchi "Mintaqaviy huquqiy maslahat markazlari"ni tashkil etish.

3. Raqamli va media sohasida:

"Legal-Tech" va kontent-innovatsiyalarni qo‘llash: Yoshlar uchun mo‘ljallangan interaktiv mobil ilovalar, huquqiy botlar, qisqa videoroliklar (TikTok, Instagram, YouTube formatida) hamda gamifikatsiyalashgan (o‘yinlashtirilgan) huquqiy test platformalarini yaratish. Ushbu jarayonga iqtidorli yoshlar va IT-jamoat tashkilotlarini keng jalb qilish.

XULOSA

O‘zbekiston Respublikasida uchinchi Renessans poydevorini qo‘yish va huquqiy davlat qurish barobarida yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish eng ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ushbu jarayonni faqatgina davlat idoralarining ma’murchiligi orqali samarali hal etib bo‘lmaydi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar — AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya tajribasi jamoat birlashmalarining yoshlar huquqiy ongini oshirishdagi benazir o‘rnini va moslashuvchan imkoniyatlarini yaqqol isbotlamoqda. Jamoat birlashmalari davlat va yoshlar o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tab, huquqiy normalarni jonli, tushunarli va amaliy shaklda yoshlarga yetkazish imkonini beradi.

Xorijiy tajribani O‘zbekiston milliy amaliyotiga tatbiq etishda xalqaro standartlarni ko‘r-ko‘rona ko‘chirish emas, balki ularni milliy-huquqiy an’analarimiz, xususan, mahalla instituti salohiyati bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Aynan "Davlat – Ta’lim – Mahalla – Jamoat birlashmalari – Yoshlar" ko‘rinishidagi integratsiyalashgan hamkorlik modelining bosqichma-bosqich joriy etilishi yoshlarimizni huquqiy tarbiyaning passiv obyektidan respublika huquqiy va demokratik jarayonlarining faol va mas’uliyatli subyektiga aylantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: yangi tahriri. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 80 b.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni: 2016-yil 14-sentyabr, O‘RQ-406-son // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2016. – 37-son. – 425-modda.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).

4. Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi: 2 jildlik. – 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1998. – 208 b.

5. Saidov A. X. Sravnitelnoye pravovedeniye (Sravnitelnoye pravo). – Moskva: Yurisprudensiya, 2003. – 448 s.

6. Arnett J. J. Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, no. 5. – P. 469–480.

7. Street Law, Inc. Street Law: A Course in Practical Law. – 9th ed. – McGraw-Hill Education, 2016. – 640 p.

8. Deutscher Bundesjugendring (DBJR). Youth Policy and Civic Education in Germany. – Berlin, 2021. – 112 p.